

Andrej A. LUKŠIČ*

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEKDIGITALNA DEMOKRACIJA
TEORETSKI PREMISLEK

Povzetek. *Avtor izpeljuje tezo, da potencialne informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT) v političnem in civilno-družbenem prostoru ni mogoče v celoti izkoristiti, če je ta dizajniran le po konceptu predstavniške demokracije. Znotraj tega koncepta je IKT izkoriščena le za posredovanje informacij on-line in opravljanje storitev z možnostjo individualnega komuniciranja (elektronska pošta). Prav tako tudi drugi koncepti demokracije, poznani iz evropske zgodovine, vzpostavljajo mentalne in institucionalne okvire za omejeno razumevanje in ne popolno uporabo tehničnih potencialov IKT. Zato avtor v nasprotju z Van Dijkom sledi Heldovemu konceptu demokratične avtonomije, ki omogoča uporabo vseh potencialov IKT.*

Ključni pojmi: *informacijsko-komunikacijska tehnologija, demokracija, elektronska demokracija, informacijska družba*

487

Uvod

Nereflektirano prepričanje, da informacijsko-komunikacijska tehnologija (IKT) že sama po sebi prispeva k bolj demokratični družbi, želimo v tem prispevku postaviti pod drobnogled. Kakršno koli vrednotenje tehnologije, ki izhaja iz nje same, je nezadosten kriterij, da bi lahko o njej izrekli adekvatno sodbo o njenem pomenu za družbena in politična razmerja. Vsaka tehnologija se uporablja znotraj določenih zgodovinsko danih družbeno političnih razmerij, zato jo je treba tudi v tem kontekstu presoјati. Ker nas zanima, kaj se dogaja z emancipatoričnimi potenciali IKT, ki jih ta tehnologija premore, znotraj (ne)demokratično urejenih družb¹, bomo v ospredje prespraševanja postavili razmerje IKT in različnih konceptov demokracije, kot so se pojavljali v evropski zgodovini od stare Grčije dalje.

Sodobni premisleki o IKT in njeni uporabnosti v političnem prostoru navadno samoumevno vzamejo kot kontekst, ki preprosto zaradi samoumevnosti zanolči-

* Dr. Andrej Lukšič, docent na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

¹ Razpravljanje o vplivu in posledicah IKT v socialnem in političnem življenju se je izteklo v dveh razumevanjih IKT: kot tehnologija svobode ali kot tehnologija centraliziranega nadzora in registriranja. Na teh dveh razumevanjih sta zrasli tudi dve nasprotujoči si viziji: prva govori, da je napočil čas za novodobno atensko neposredno demokracijo, druga pa svari pred orwelovskim popolnim nadzorovanjem družbe.

jo obstoječo demokratično ureditev, ki ima v zahodni civilizaciji že dolgoletno tradicijo. Govorimo o predstavniki oz. parlamentarno-strankarski demokraciji. Predpostavljena je kot najboljša in edina možna demokracija. Toda ta tip demokracije, kot bomo pokazali, ne omogoča, da bi se v političnem prostoru izrabili vsi tehnični potenciali, ki jih IKT premore. Nekaterih potencialov informacijsko-komunikacijske tehnologije preprosto ni mogoče udejanjiti drugače kot tako, da se odpovemo konceptu obstoječega političnega organiziranja, tj. predstavnikiškemu konceptu demokracije. Prepričani smo, da bi sploh lahko uzrli emancipacijske potencialne IKT in jih nato v političnem prostoru implementirali, da je treba ta koncept zamenjati z drugim(i) koncept(i) demokracije. Šele to omogoča implementacijo tistih tehničnih specifik IKT v političnem prostoru, ki jih predhodne elektronske tehnologije niti ne vsebujejo, to je možnost interkomunikacije, ki je pogoj za izvajanje e-komunikacijskega in e-odločevalskega procesa.

Zato bomo v prvem delu tega prispevka pokazali na to, kateri koncepti zahodno-evropske demokracije katere tehnične potencialne IKT favorizirajo in katere zapostavljajo, v drugem delu pa, na osnovi prvih praktičnih poskusov v Sloveniji, kako je mogoče s pomočjo IKT implementirati model demokratične avtonomije v virtualnem prostoru.

Na tem teoretskem ozadju bomo vrednotili tudi dosedANJI razvoj informacijske družbe v Sloveniji in tudi raven izkoriščenosti tehničnih potencialov IKT v procesih demokratizacije slovenske družbe.

Različne politične pozicije in njihov odnos do IKT

IKT so danes del vsakdanjega življenja. Po eksplozivni uporabi v devetdesetih letih v številnih organizacijah in gibanjih v političnih, vladnih in uradniških institucijah so postale del življenja slehernega posameznika. Njihovega socialnega in političnega vpliva preprosto ni mogoče spregledati. Prav tako tudi ni več možno pristajati na poenostavljeno tehnicistično glorificiranje te tehnologije. Vstopila je, kot vsaka druga praktično življenjska tehnologija, v naš svet in postala del našega vsakdana. Poudariti pa je treba, da je po svoji naravi ambivalentna (Van Dijk: 1991/94)², dopušča namreč, da se jo npr. v političnem prostoru uporablja za kanoniziranje obstoječih političnih razmerij ali za vzpostavljanje novih emancipatorič-

² Več o tem glej v Jan A.G.M. van Dijk: *Models of Democracy - Behind the Design and Use of New Media in Politics, The Public*, št.1, 1996.

nih prostorov oziroma za uvajanje elektronske demokratizacije ali elektronske demokracije³.

V Sloveniji se v zadnjem desetletju prakticira predstavniško-parlamentarna demokracija kot jo poznamo tudi v industrijsko razvitih državah. Tako kot v teh državah tudi v Sloveniji poznamo vrsto institucionalnih rešitev, ki ne izhajajo iz koncepta predstavniške, temveč iz drugih konceptov⁴ demokracije. Najnovejši impulzi za institucionalno dograditev obstoječega političnega sistema prihajajo z Aarhuško konvencijo⁵, ki "zapoveduje" participativno demokracijo. Čeprav je njeno področje omejeno na okoljevarstveno politično areno, pa ne gre zanemari, da predstavlja dobre normative okvire tudi za širši razmah e-participacije.

Tem trendom pa tudi v Sloveniji niso vsi naklonjeni. Predvsem tisti, ki v IKT prepoznajo zgolj možnost centraliziranega nadzorovanja in registriranja, niso v IKT pripravljeni prepoznati nikakršnih drugih potencialov, ki so v korist razmahu demokracije. Postavili so se v bran obstoječemu predstavniškemu sistemu. Prepričani so, da je treba storiti vse za ohranitev obstoječega političnega sistema takšnega, kakršen je. Kategorično zavračajo kakršno koli razmišljanje o njeni prenovi v smeri neposredne ali participativne demokracije. Ta tip demokracije je zanje, čeprav se ohranja hegemonška vloga predstavniško-parlamentarne demokracije, čista utopija ali celo zelo nevarna politična zahteva, ki nas vrača nazaj v obdobje samoupravljanja, tj. totalitarizem. Takšna stališča do IKT, do političnega sistema in/ali do demokracije je mogoče zaslediti tako v slovenski politični nomenklaturi kot v nekaterih vladnih politikah, pa tudi nekaterim akterjem iz civilne družbe niso tuja.

Obstajajo pa seveda tudi drugi, ki so veliko bolj naklonjeni e-demokracijskim idejam. To so predvsem tisti (politični in civilnodružbeni) akterji, ki so v sedanji politični ureditvi porinjeni na rob ali pa celo sistemsko izrinjeni iz komunikacijskih in odločevalskih procesov, in ki niso več pripravljeni obstoječim sistemsko določenim odločevalcem prepuščati odločitve, ki oblikujejo tudi njihove pogoje življenja in delovanja.

Poleg tistih, ki branijo obstoječ predstavniški sistem, in tistih, ki so ga pripravljeni institucionalno podgrajevati, oboji pa so do neke mere pripravljeni uporab-

³ Elektronska demokratizacija označuje razumevanje IKT kot sredstvo za doseganje večje učinkovitosti in dostopnosti javnosti oziroma državljanov do uveljavljene forme predstavniške demokracije. Glavni zagovornik elektronske demokratizacije so politične stranke in državne (politične) institucije, zato so tudi njihove spletne strani udeležanje ciljev elektronske demokratizacije. Največji potencial IKT, ki ga vidijo ti zagovorniki, je v izboljševanju predstavniške demokracije. Medtem ko večina nevladnih spletnih strani udeležanja koncept elektronske demokracije, ki pomeni obliko neposredne demokracije z uporabo elektronskih medijev, npr. računalniških omrežij. Obstajata dva podkoncepta: prvi (neposredna demokracija) predvideva odpravo predstavniških institucij in političnih strank, do katere naj bi prišlo zaradi neposrednega dogovarjanja med državljani in vlado. Drugi (participativna demokracija) pa ne predvideva popolne odprave predstavnštva. V tem primeru naj bi uveljavitev elektronske demokracije pomagala pri olajšanju prenosa političnih informacij in odziva nanje med političnimi predstavniki in državljani oziroma kritično javnostjo ter dvignila stopnjo legitimnosti odločitvam, politikam in programom. V obeh primerih je glavni cilj povečanje stopnje politične participacije (Becker: *The Future of Teledemocracy*, 2000)

⁴ Glej Lukšič, Igor: *Liberalizem versus korporativizem*, ZPS, 1994, Ljubljana

⁵ *The Convention on Access to Information, Public Participation in Decision Making and Access to Justice in Environmental Matters*, <http://www.unece.org/env/pp> (2.3.2003)

ljati IKT, pa obstajajo v Sloveniji tudi tisti, ki ugotavljajo, da demokracija kakršna koli že je, izgublja svojo podstat s tem, ko pojema moč in vloga političnega sistema nacionalnih držav z razmahom transnacionalnih korporacij in drugih organizacij, ki lahko enostavno obidejo voljo nacionalnih držav. Oblikujejo se globalni akterji s fragmentirano globalno politično močjo, ki jim šibke (majhne) nacionalne države ne morejo biti kos⁶. S tem najedajo suverenost nacionalnih držav in njihovo moč sprejemanja ter implementacije odločitev na svojem teritoriju. K temu je svoje prispevala tudi IKT. Cela vrsta nacionalnih in nadnacionalnih organizacij je s pomočjo IKT omrežij oblikovala neformalne socialne mreže, nekatere pa celo s korupcijo in kriminalom povezane nedemokratske in nenadzorovane centre politične moči. To pa vodi v krizo nacionalne države in njene demokratične ureditve ter v libanonizacijo (balkanizacija) politik oz. v konec (nacionalne) demokracije.

Te ugotovitve o demokraciji danes nas opozarjajo vsaj na dve stvari, ki jih moramo vzeti na znanje, in ki seveda vpliva tudi na konceptualni premislek o IKT in demokraciji. Znotraj transnacionalnih korporacij in v drugih globalnih asociacijah je demokracija daleč pod ravno demokracije nacionalnih držav, s svojo nekontrolirano (politično in ekonomsko) močjo pa od znotraj najedajo tudi demokracijo v nacionalnih državah⁷. Torej proces demokratizacije zaostaja, po drugi strani pa je dosežena stopnja (nacionalne) demokracije ogrožena.

Diagnozo o krizi nacionalne države in ogroženosti demokracije dopolnjuje Ulrich Beck v Družbi tveganja (2001). Ugotavlja, da nacionalna država slabi zaradi hkratnega premika institucionalne politike na dve ravni, in sicer institucionalna politika se je pomaknila na teren globalnih zadev po eni strani, po drugi pa na raven civilnodružbenih zadev. Ta pomik je povzročil dvome o političnem primatu nacionalne države in o pomenu njene institucionalne politike. Te usode nacionalne države pa ne deli tudi demokracija. Demokracija prav nasprotno zaseda nove prostore v civilni družbi in dobiva nove forme, ki lahko nadomeščajo ali pa dopolnjujejo obstoječo institucionalno demokracijo nacionalne države.

Tisti (politični) akterji, ki jim gre za emancipacijo in ki svoje delovanje utemeljujejo na tej diagnozi, seveda uporabo IKT-ja ne zapirajo le v nacionalne okvire. Za njih je pravi prostor bitke za demokracijo globalni svet⁸. Pri tem pa jim je v veliko oporo prav IKT, s pomočjo katere (se) globalno informirajo, komunicirajo in organizirajo, politično in javno, koordinirano z drugimi po svetu, pa delujejo v svojem nacionalnem okviru.

⁶ V ilustracijo naj navedemo Jan A.G. van Dijkovo stališče, da moči evropskega parlamenta ali moči Organizacij združenih narodov preprosto ni mogoče primerjati s pričujočo močjo nacionalnih držav.

⁷ Več o tem je mogoče prebrati v članku Andreja Lukšiča "Rizične tehnologije kot izziv za premislek o odločevalnih formahe, TIP, št.3/01, str. 412-422.

⁸ Glej v Held, D.: *Cosmopolitan Democracy, an Agenda for A New World Order*, Cambridge: Polity Press, 1995 in tudi Nick Low: *Justice, Society and Nature: an Exploration of Political Ecology*, Routledge, 1998

Različni koncepti demokracije in IKT

Iz evropske zgodovine poznamo različne koncepte demokracije, ki so v različnih kombinacijah prisotni v sedanjih demokratičnih ureditvah industrijsko razvitih držav.

Da bi lahko odgovorili na vprašanje, koliko potencialov IKT so zaradi konceptualnih omejitev sposobni izkoristiti posamezni modeli demokracije oz. o njihovih absorpcijskih sposobnostih potencialov IKT, smo se oprli na Heldovo delo *Modeli demokracije* (1989) in na Van Dijkovo razpredelnico instrumentov IKT (Dijk, 1996: 45).

Van Dijk v razpredelnico vnaša instrumente IKT, ki se uporabljajo v političnem sistemu, glede na štiri vzorce informacijskega toka:

INFORMACIJSKI TOK	INSTRUMENTI IKT
- Alokucija (nagovarjanje)	računalniško posredovana volilna kampanja, računalniško posredovana informacijska kampanja, informacijski centri in javni servisi (civic service)
- Konzultacije (posvetovanje):	širše dostopen javni informacijski sistem, bolj razvit javni informacijski sistem (internet ipd.)
- Registracija:	registrski sistem vladnih služb in javne uprave, računalniško podprto državljansko povpraševanje, e-referendum, e-volitve, e-zbori (polls)
- Konverzacija (pogovarjanje):	seznam oglasnih desk (BBS sistem), e-pošta in telekonference, e-mestne hiše (razpravljalni forumi), podporni sistemi skupinskemu odločanju

Van Dijk (1996: 45) opozarja, da je mogoče zgoraj navedene instrumente IKT ustrezno razumeti in uporabiti v luči različnih konceptov demokracije. Najbolj eksplicitno naštevajo uporabnost posameznih instrumentov IKT zagovorniki neposredne demokracije, medtem ko so zagovorniki drugih konceptov demokracije bolj zadržani in je le implicitno mogoče razkriti, kateri instrumenti IKT jim konceptualno najbolj ustrezajo.

Da bi lahko iz zgodovinsko preskušanih konceptov demokracije, ki jih ni bilo malo, prišli do modelov demokracije, ki pojasnjujejo le osnovne elemente demokratičnih form in njim predpostavljene strukture in razmerja, in jih potem premisliti v luči instrumentov IKT, se bomo oprli na Heldovo delo *Modeli demokracije* (1989), v katerem opredeli devet modelov, od tega so štirje klasičnega, pet pa sodobnega tipa. Po isti poti se je odpravil tudi Van Dijk (1996: 45), ki pa je od devetih Heldovih modelov uporabil le pet, in sicer tekmovalno-elitistični model, pluralistični model, model legalistične demokracije, model participativne demokracije in

model neposredne demokracije, ki ga je modificiral v model plebiscitarne demokracije. Opustil pa je prve tri klasične modele, to je model klasične demokracije, model protektivne demokracije in model razvojne demokracije ter enega od sodobnih modelov, ki ga Held najbolj povečuje, to je model demokratične avtonomije. Naša zastavitev sledi Van Dijkovi z dopolnilom modela demokratične avtonomije, ker smo prepričani, da ta koncept demokracije najbolj integralno zaokroža uporabo potencialov IKT, hkrati pa nas napotuje na premislek o emancipatoričnih potencialih in možnostih nadgradnje obstoječe stopnje razvoja demokracije.

Modeli demokracije so teoretični konstrukti, so idealni tipi, ki so v realnem življenju skombinirani v konceptualno rešitev, ki je kompromis med močmi odločujočih akterjev. V tem konceptu zavzema en model hegemonsko pozicijo, drugi pa so bolj ali manj pomemben dodatek. Pri razumevanju udejanjajočega se koncepta demokracije je poznavanje idealnih tipov lahko le toliko v pomoč, kolikor nam pomagajo pri jasnem prepoznavanju, kateri tip ima hegemonsko pozicijo, kateri so ob njem še vključeni in tudi, kateri so povsem izključeni iz udejanjajočega se koncepta demokracije. Na tej podlagi, na podlagi idealnih tipov, bomo tudi mi presodili, kateri modeli so bili vključeni, kateri pa izključeni, pri snovanju informacijske družbe v Sloveniji.

Van Dijk na podlagi izbranih petih Heldovih modelov demokracije oblikuje dvodimenzionalno analitično razpredelnico, s katero želi razločevati sodobne poglede na demokracijo po dveh dimenzijah. Prva v razpredelnici razločuje modele glede na cilj demokracije oziroma ali je pri modelu demokracije temeljni cilj oblikovanje mnenja ali tudi sprejemanje odločitev, druga dimenzija pa razločuje modele glede na sredstva za doseganje tega cilja oziroma, ali se ti cilji dosegajo na reprezentativni ali neposredni način. Tako dobi naslednjo razpredelnico:

Tabela 1: V dvodimenzionalni tabeli razvrščenih pet modelov demokracije

PRIMARNI CILJ	oblikovanje mnenja	sprejemanje odločitev
PRIMARNO SREDSTVO		
reprezentiranje	pluralistični model	legalistični model kompetitivni model
neposrednost	participativni model	plebiscitarni model

(Vir: Van Dijk, 1996: 46)

IKT ponuja predvsem sredstva in iz celotnega nabora zagovorniki posameznega modela demokracije izberejo in favorizirajo le določene instrumente IKT, druge pa zapostavljajo in jih razglašajo za neustrezne ali celo nevarne.

Tekmovalno-elitistični (kompetitivni) model demokracije

Glede na značilnosti tega modela se v političnem prostoru uporaba instrumentov IKT reducira na volitve in informacijske kampanje. Do volivcev prihajajo politične elite s pomočjo televizije in interaktivnih medijev, ki v neposrednem stiku prek diferenciranih političnih sporočil nagovarjajo ciljno izbrane potencialne volivce.

Zainteresirana javnost, razumljena le kot fragmentirano volilno telo političnih voditeljev in strank, pa mora imeti možnost dobiti informacije o pogledih, stališčih in ravnanju svojih izvoljenih voditeljev in predstavnikov. Torej mora imeti možnost dostopa do množičnih in novejših javnih informacijskih sistemov.

Registrski sistem vlade in javne administracije je naslednje področje uporabe IKT, ker le-ta vitalno krepi državno avtoriteto in po drugi strani tudi učinkovitost države.

Druge instrumente IKT, ki so namenjeni za konverzacijo in registracijo (razpravljalni forumi, e-zbori ipd.), pa se uporabljajo le, če so v korist političnega vodstva. Sama uporaba teh instrumentov je lahko zavajajoča, saj lahko naivno verjameмо, da gre za model neposredne demokracije, kar pa ne drži.

Legalistični model demokracije

Z vidika tega modela demokracije je pomen IKT v političnem sistemu omejen na odpravljanje osnovnega problema obstoječega političnega sistema, to je odpravljanje informacijskega deficita. Informacijski deficit nastaja na treh ravneh: na ravni političnega sistema, na ravni razmerja med vlado (administracijo) in državljani ter na ravni uravnoteženega delovanja treh vej oblasti.

1. Krize sodobnih političnih sistemov in nacionalnih držav so razumljene po eni strani kot kriza organizacije (sistemi niso kos naraščajoči kompleksnosti tako družbenega okolja kot sistema samega) in po drugi strani kot pomanjkanje informacij, ki nastajajo med drugim tudi zaradi birokratskih ovir.
2. Prepad med vlado in državljani se pogloblja predvsem s pomanjkljivim informacijskim pretokom, in sicer tako v smeri od vlade k državljanom kot tudi od državljanov k vladi.
3. Prav tako pa se z informacijskim deficitom oziroma z neustrezno razdelitvijo informacij pojasnjuje ogroženost uveljavljene delitve oblasti in sistema checks and balances, ki se kaže v naraščajoči moči izvršne oblasti v primerjavi z zakonodajno. Te probleme je mogoče rešiti tako, da ima izvršna in zakonodajna oblast, pa tudi politične stranke in drugi reprezentanti ljudstva enake možnosti dostopa do informacij.

Uporaba IKT je v legalističnem modelu tako zreducirana na odpravljanje informacijskega manka z uvajanjem učinkovitejšega in bolj zmogljivega informacijskega sistema in informacijskega procesiranja. Te novosti pa omogočajo tudi večjo transparentnost delovanja političnega sistema, ki bi moral biti z uvajanjem teh tehničnih novosti sposoben spopadati se tudi s problemom kompleksnosti. Nekateri zagovorniki legalističnega modela, ki ne sodijo med konservativce ali liberalce, pa v IKT vidijo predvsem možnost, da se državi povrne moč vodenja, ki je bila v osemdesetih letih z neokonservativno politiko tako zelo omejena. V tej perspektivi se favorizirajo tisti mediji in instrumenti IKT, ki morajo ustreči dvema funkcijama: priskrbeti boljše informacije vladi, administraciji, reprezentantom in državljanom in narediti predstavnisko vlado bolj odprto ter dostopnejšo za ljudi z oblikovanjem interaktivnih komunikacijskih kanalov. Obe funkciji je mogoče zadovoljevati z ustreznimi instrumenti IKT, ki pa so pod skrbnim nadzorom vlade, administracije ali reprezentantov ljudstva. Zato se daje prednost računalniško podprtim

informacijskim kampanjam, informacijskim centrom in javnim servisom, širše dostopnim javnoinformacijskim sistemom, registrskim sistemom vlade in administracije in računalniško podprtemu državljskemu povpraševanju. Registrski sistem vlade in javne administracije je naslednje področje uporabe IKT, ker le-ta vitalno krepi državno avtoriteto in po drugi strani tudi učinkovitost države.

Zavračajo in ne zaupajo pa instrumentom IKT, kot so elektronski referendum, elektronske debate med državljani in elektronski zbori, ki sodijo v registrski oziroma konverzijski krog.

Pluralistični model demokracije

Za ta model demokracije sta zanimivi dve lastnosti IKT: 1) njena sposobnost tehnično podpreti možnost večobličnega političnega informiranja in razpravljanja, ki omogoča vsakemu pogledu in organizaciji ali združenju, da pride do besede, in omogoča vsakemu tudi dostop do katere koli zainteresirane publike ter 2) razpolaganje z interaktivnimi komunikacijskimi mrežami, ki so podpora mrežni konceptiji politike (politics). Zato se favorizirajo tisti instrumenti IKT in sistemi, ki se lahko uporabljajo za krepitev informiranja in komuniciranja v organizacijah civilne družbe ali med njimi. Večina teh instrumentov sodi v vzorce konzultiranja, registriranja in konverzacije. Te instrumente uporabljajo organizacije civilne družbe za oblikovanje svojih baz podatkov, na primer o članstvu in za informiranje svojega članstva in zunanje publike, oblikujejo pa se tudi množični in javni informacijski sistemi, registrski sistemi in razne računalniško zasnovane evidence in pregledi v samih organizacijah in institucijah. Najbolj favorizirani instrumenti IKT v pluralističnem modelu demokracije so elektronska pošta, diskusijski sezname, telekonference, podporni sistemi razpravam o bolj kompleksnih problemih, torej tisti, ki omogočajo konverzijski sistem znotraj organizacije in med njimi, v združenjih in med njimi ter med državljani. Zapostavljeni pa so instrumenti, ki sodijo v krog alokucije.

Plebiscitarni model demokracije

Renesansa plebiscitarne demokracije se je v ZDA začela v šestdesetih letih z nastankom IKT in novimi interaktivnimi mediji. Izumljen je bil koncept teledemokracije in veliko se je eksperimentiralo s starimi in novimi mediji na lokalni ravni v smislu redizajniranja ustaljenih komunikacijskih kanalov med lokalno oblastjo, administracijo in individualiziranimi državljani. Ti poskusi so stavili na tehnične zmogljivosti novih medijev, prepričani, da so odpravljene dolgoletne ovire za uveljavljanje neposredne demokracije tudi v velikih in kompleksnih družbah. Zato ni nobenega razloga več, da bi se še ohranjal primat vlad in političnih institucij v politiki. Odločanje v političnem sistemu naj bi nadomestilo kontinuirano beleženje volje individualnih državljanov. Zato plebiscitarni model favorizira registrske sisteme volitev in mnenja državljanov. Televolitve, referendumi in telezbori, ki naj bi se izvajali s pomočjo telefonov, računalniških omrežij, dvosmerne kabelske televizije in informacijske avocesti, so instrumenti, na katere prisega. Tem instrumentom pa so včasih dodani še konverzijski instrumenti, kot so elektronske mestne hiše, telekonference ipd. Zavrženi pa niso niti konzultacijski instrumenti, ki omogočajo

komunikacijo med državljani ter množični in javni informacijski sistemi. Velikega nezaupanja pa so deležni instrumenti iz kroga alokucije in tisti, ki so v rokah institucionalne politike.

Participativni model demokracije

Participativni model med morebitnimi instrumenti IKT favorizira tiste, ki so sposobni informirati in podpreti aktivnosti državljanov. Komputerizirane informacijske kampanje in javni informacijski sistemi morajo biti oblikovani tako, da odpravljajo prepad med "informacijsko bogatimi" in "informacijsko revnimi", sicer se bo ta le še širil. Edini način, da se odpre politični sistem in da postane njegovo delovanje transparentno, je uvajanje uporabniku prijaznih novih medijev in omogočiti, da bodo dostopni čim širšemu krogu ljudi. Elektronski diskusijski instrumenti so sredstva za oblikovanje mnenj, za učenje in aktivno participacijo. Sezname oglasnih desk v računalniških omrežjih, telekonference in elektronske mestne hiše so zelo koristne v očeh participativnega modela, le če v participacijske procese niso vključene le socialne in intelektualne elite, in če so ti dizajnirani po meri diskusijskih instrumentov⁹. Zagovorniki participativnega modela pa niso pretirano naklonjeni instrumentom s področja registracije.

Demokratska avtonomija

Sredi devetdesetih let, ko je Van Dijk uporabil Heldove modele za premislek o razmerju med modeli demokracije in IKT, je bilo morda še upravičeno model demokratske avtonomije, ki ga je Held oblikoval na podlagi kritičnega pregleda ugotovljenih pomanjkljivosti dosedanjih modelov demokracije, preprosto ignorirati s pragmatičnim argumentom, češ da je to še "utopični" model. Po naraščajoči težnji v evropskem političnem prostoru po političnem redizajniranju in institucionalnem aranžiranju, kar se po svoje kaže tudi v sprejeti Aarhuški konvenciji - v ta krog držav sodi tudi Slovenija -, in pa na osnovi najnovejših razprav o demokraciji (Becker, Beck, Giddens itd.), je smiselno, da tudi z vidika tega modela premislimo, katere instrumente IKT favorizira in ali ni morda ta model tisti, ki najbolj celovito izrablja emancipatorične potenciale IKT. Pri oblikovanju informacijske družbe, za katero se je Slovenija opredelila in je celo ena redkih držav, ki je to opredelitev institucionalizirala v obliki ministrstva, je tak premislek najbrž celo nujen.

Ko Held premisli temeljno pojmovanje, ki je skupno različnim miselnim tokom o demokraciji, pokaže, kako je mogoče integrirati aspekte različnih pogledov na demokracijo v nov model demokracije, ki odpravlja vrsto pomanjkljivosti dosedanjih modelov. Osnovne skupne težnje političnih miselnih tokov so po Heldu (1989: 255) naslednje: ustvarjanje najboljših pogojev, da bi vsi ljudje lahko razvijali svojo naravo in izražali svoje različne kvalitete, zaščita državljanov pred samovoljno uporabo politične avtoritete in prisile oblasti, udeležba državljanov v določanju pogojev njihovega združevanja, razširitev ekonomskih možnosti za večjo dostopnost sredstev. Zbirna točka teh teženj je koncept avtonomije, ki ga Held na ravni

⁹ Oba pogoja še nista ustrezno zadovoljena. Virtualne skupnosti, ki so na internetu in drugih omrežjih, so še vedno pretežno moške, ki se dičijo z visoko izobrazbo, raven razprav pa je prej nizka kot na zavidljivi kakovostni ravni.

načela opredeli z naslednjimi besedami: "Posamezniki naj bodo svobodni in enaki v določanju pogojev svojega življenja; to pomeni, da morajo imeti enake pravice (in v skladu s tem enake obveznosti) v natančnem določanju okvira, ki ustvarja in hkrati omejuje možnosti, ki so jim na voljo, če tega okvira ne širijo zato, da bi zanižali pravice drugih." Načelo avtonomije pa lahko ostane mrtva črka na papirju, če se ne bi lotili podrobne razlage pogojev njenega udejanjanja. V tem vprašanju se radikalno razlikujejo tudi dosedanje koncepcije, ki jih je mogoče preiti, če sledimo aspektom različnih koncepcij in če upoštevamo njihove omejitve. Held določitev pogojev udejanjanja načela avtonomije opre na svoje razumevanje politike in iz tega izpelje sklep, da se načelo avtonomije udejanja z "določanjem pogojev za sodelovanje državljanov v odločanju o problemih, ki so zanje pomembni" (Held, 1989: 262). To pomeni, da si je treba prizadevati za pogoje, v katerih je "demokratsko organizirano politično življenje osrednji del življenja vseh" (Held, 1989: 262).

Ali je mogoče narediti takšno kombinacijo države in civilne družbe, da bi se uveljavilo načelo avtonomije, in če je mogoče, kako? Načelo avtonomije je mogoče realizirati v sistemu kolektivnega odločanja, kjer imajo svoje mesto tudi (čim širši krog) državljani, ko se razpravlja o javnih zadevah. Tak sistem mora izpolniti kriterije enakosti glasov, učinkovito participacijo, razsvetljeno razumevanje, končni nadzor demosa nad zadevami, o katerih se odloča, in inkluzivnosti (Held, 1989: 262). Tak sistem mora vsebovati tudi ločitev države od civilne družbe, ki po Heldu velja za "osrednjo potezo vsake demokratične politične ureditve" (Held, 1989: 265), ker vse koncepcije, ki vztrajajo na tem, da državo lahko nadomesti civilna družba in narobe, zaidejo v velike težave. Zato svoj model demokratične avtonomije utemeljuje na misli, da je treba "centralizirane državne institucije razumeti kot osnovo za udejanjanje zakonodaje, uveljavitev pravic, razširitev novih politik in obvladovanje neizogibnih konfliktov med posebnimi interesi" po eni strani, po drugi pa, da "civilna družba ohranja razlike toliko, kolikor jo oblikujejo področja družbenega življenja (svet doma, ekonomska sfera, kulturne aktivnosti in politična interakcija), ki jih organizirajo privatni ali prostovoljni dogovori med posamezniki in skupinami izven neposrednega nadzora države" (Held, 1989: 265). Na tej zamisli so zasnovani tudi dosedanja modeli liberalne demokracije. Toda to še ne pomeni, če Held sprejema njihov koncept ločitve države od civilne družbe, da hkrati sprejema katerikoli njihov model. Ugotavlja, da imajo dosedanja liberalni modeli hibe na dveh ravneh, in sicer na ravni civilne družbe, ker njena struktura "ne ustvarja pogojev za enakost glasov, učinkovito participacijo, korektno politično razumevanje in enak nadzor nad zadevami" in na ravni strukture države, ker "njene strukture ne ustvarjajo organizacijske sile, ki bi lahko ustrezno regulirala civilne centre moči" (Held, 1989: 266). Zato je treba oblikovati na ločevanju države od civilne družbe takšen model, kjer bi državne institucije postale učinkovitejši, dostopnejši in odgovornejši usmerjevalec javnega življenja, civilna družba pa aktivnejša v procesih nadzorovanja in odločanja o javnih zadevah. To pa Heldu pomeni, da je treba za udejanjanje načela avtonomije, demokratizacijo peljati na dveh ravneh, na ravni države in na ravni civilne družbe, toda ne ločeno, temveč v smeri njune medsebojne odvisnosti. Premisliti je treba forme in meje dejavnosti

države skozi vprašanje, kako je mogoče ustvariti bolj odgovorno državno politiko, forme in meje civilne družbe pa skozi vprašanje, kako je mogoče demokratično preurediti nedržavne dejavnosti?

Dosedanja premišljanja o demokratizaciji po Heldovem mnenju niso pripomogla k oblikovanju bolj demokratične politike, ker si preprosto niso postavila pravega vprašanja: ali je mogoče zahteve po demokratičnem političnem življenju (javne razprave, dostop do centrov oblasti, splošna participacija ipd.) uskladiti z institucijami države (izvršna oblast, javne službe), ki postanejo zaradi delovanja v tajnosti in nadzora sredstev prisile ter zaradi lastne iniciative in interesov jeklene kletke, neprebojne za zahteve demosa. Za Helda je osnovno vprašanje demokracije, ki vodi v demokratizacijo politike, kako doseči, da se uveljavi suverenost parlamenta nad državo in suverenost državljanov nad parlamentom. To je mogoče doseči z omejevanjem delovanja javne oblasti, po drugi strani pa z razširitvijo pravic državljanov, in to na formalni in praktični ravni. Ta sistem pravic po eni strani omejuje, po drugi pa omogoča kolektivne aktivnosti na številnih področjih in s tem zagotavlja udejanjanje načela avtonomnosti. V sistem pravic sodijo državljanske pravice (enake pravice pri volitvah, enaki pogoji za učinkovito participacijo, razsvetljeno razumevanje in oblikovanje političnih zadev), socialne pravice (reprodukcija, vzgoja otrok, zdravje, izobrazba) in ekonomske pravice, ki omogočajo ekonomsko in finančno osnovo za udejanjanje načela avtonomije. Iz teh pravic izhajajo določene medsebojne obveznosti državljanov in tudi odgovornost države do posameznih skupin državljanov, ki pa se jih izvoljene vlade ne bi mogle izogniti ali jih celo razveljaviti. Javna oblast bi torej imela opredeljeno področje delovanja z jasno opredeljenimi mejami svojega svobodnega delovanja. Vprašanje distribucije in socialne pravičnosti pa bi postalo jedro vladavine zakonov, s čimer bi bili zagotovljeni minimalni pogoji za uveljavljanje načela avtonomije in vladavine demokracije. Enakopravnost, pravi Held, bi se razširila s formalne enakosti pred zakonom, ki jo mora država že sedaj zagotoviti, na enakost dejanskih možnosti, ki omogoča, da državljani lahko tudi dejansko izkoristijo zakonsko dane možnosti. Govorimo o opolnomočenju pravnega sistema, ki pa take enakosti sam po sebi še ne bi zagotovil, ker to ni v njegovi moči. V moči posameznikov, skupin in gibanj pa je, da bi se borili za tovrstno enakost s političnimi sredstvi v politični areni in pravnimi sredstvi na javnih sodiščih. Vsekakor bi se s tem povečala sposobnost državljanov, da se zoperstavljajo pretiranim intervencijam države v njihove svoboščine. To pa bi spodbudilo premik moči v smeri od države k parlamentu in od parlamenta k državljanom.

Posledice, ki jih imajo te pravice za delovanje civilne družbe, so bolj ali manj jasne, postopoma pa bi bilo treba odstraniti še tiste elemente v njej, ki najedajo možnost kolektivnega odločanja. Vplivne družbene skupine in organizacije, ki so locirane v civilni družbi in ki sprevrčajo demokratične izide, ne smejo imeti odločilne vloge niti v demokratični državi niti v civilni družbi. Njihovo moč je treba omejiti. Tu misli Held na korporacije, interesne skupine (združenja industrijskih panog ali sindikati), ki s svojo močjo vplivajo na oblikovanje političnih vprašanj in skušajo izključujoče uveljaviti svoje interese na račun omejevanja ali celo izničitve nje že pridobljenih privilegijev drugih, manj močnih skupin (na primer manjšin-

skih ali marginalnih skupin). Država in civilna družba morata postati druga drugi pogoj za njun demokratični razvoj. V civilni družbi bi morali stare centre moči omejiti ali celo razpustiti, vzpostaviti pa nove razmere, v katerih bi imeli državljani večje možnosti nadzora nad svojimi lastnimi projekti v sferah javnega pomena. Pri tem bi se bilo mogoče učiti od konceptov neposredne demokracije, kar pa ne jemlje zaleta eksperimentiranju z organizacijskimi strukturami, ki se lahko razvijejo le v praksi, ustrezajoč različnim družbenim in političnim pogojem. Potreba po alternativnih demokratičnih politikah, kjer je državna regulacija nezaželen in kjer so centri moči v civilni družbi, ki deformirajo demokratične procese, pod drobnogledom, je čedalje bolj prisotna in terja tudi nove institucionalne rešitve, zakonsko podporo in državno financiranje. To pomeni, da brez "zaščitene in neodvisne civilne družbe načela avtonomije ni mogoče udejanjiti" (Held, 1989: 272). Samo udejanjanje načela pa producira model države in družbe, ki ga Held imenuje demokratična avtonomija. Ta model skuša odpraviti stanje z ustvarjanjem možnosti, da se državljani uveljavijo kot udeleženci v javnem življenju, to je v državljski razsežnosti, ki gre prek zvajanja demokratičnega življenja na občasne volitve, ki gre prek zvajanja dejavnosti ljudi v civilni družbi na njihovo "privatno" in kjer njihova aktivnost ne bo omejevana zgolj s količino sredstev, s katero lahko "privatno" upravljajo. Udejanjanje dvojnega procesa demokratizacije, ki odpravlja obstoječe neenakosti, bo imela v prihodnosti podporo in želeno legitimnost. Na ravni države, kjer se zahteva, da državne institucije postanejo učinkovitejše, dostopnejše in odgovornejše pri usmerjanju javnega življenja oziroma, da se vzpostavijo pogoji za bolj odgovorno oblikovanje državne politike, se favorizirajo instrumenti s področja alokucije, konzultacije in registracije. Na ravni civilne družbe, kjer se pričakuje njena aktivnejša vloga v procesih nadzorovanja in odločanja o javnih zadevah, pa tudi demokratična preureditev nedržavnih dejavnosti, pa se favorizirajo instrumenti s področja konverzacije. Model demokratične avtonomije, ki ga je Held oblikoval na podlagi kritičnega pregleda dosedanjih konceptov demokracije in vanj povzel, po njegovi oceni, najboljše od vseh predhodnih, po naši oceni najbolj celostno izrablja instrumente IKT.

Ovrednotenje razmerja demokracije in IKT v Sloveniji

Vprašanje demokracije in informacijsko-komunikacijske tehnologije je za Slovenijo izjemno pomembno glede na to, da se je razvoj informacijske družbe v Sloveniji pred leti strateško-programsko zasnoval, in da se faza implementacije že nekaj let izvaja. V teh strateških premislekih in programih pa ni mogoče o e-demokraciji prebrati kaj več kot nekaj vrstic in še to temelji na modelu demokracije, ki je imel v Sloveniji hegemonsko vlogo pri oblikovanju političnih institucij. Zato ni naključje, da se v razvoju informatizacije slovenske države favorizirajo predvsem tisti instrumenti IKT, ki ohranjajo obstoječa razmerja, jih podpirajo in po možnosti krepijo moč obstoječih političnih akterjev. IKT je mogoče poleg prezentiranja dokumentov uporabiti tudi za proces njihovega nastajanja, torej za komunikacijski proces med (strokovnimi, političnimi in drugimi) akterji, ki so

vključeni v nastajanje dokumenta. Gre za dizajniranje komunikacijskih prostorov, s katerim bi izkoristili še do sedaj neizkoriščen komunikacijski potencial IKT, pri čemer bi morali upoštevati tudi načela demokratične avtonomije. S tem se odpre novo obzorje razumevanja IKT in demokracije. Z dosedanjimi napori je Slovenija prišla do ravni informatizacije informacijske družbe. Čaka jo še proces "komunikatizacije", ki je naslednja stopnja v razvoju informacijske družbe.

LITERATURA

- Analiza spletnih strani vladnih služb in ministrstev republike Slovenije (2002): CATI, Ljubljana (analitični poročilo).
- Barber, Benjamin R. (1990): *Strong democracy: participatory politics for a new age*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Becker, Ted (2000): *The Future of Teledemocracy*, Praeger, Westport, London, ZDA.
- Beck, Ulrich (2001): *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*, Krtina, Ljubljana
- Beck, Ulrich (2001): *Freedom or Capitalism?*, London.
- Bryan, Cathy (1998): *Electronic democracy and the civic networking movement in context*, v: Roza Tsagarousianou (ed.): *Cyberdemocracy*, Routledge, London.
- Clift, L. Steven (1996): *Using Electronic Communication for Political Discussions*. [URL:<http://www.e-democracy.org/intl/library/ecom.html>], (9. 4. 2003).
- Grossman, Lawrence K. (1995): *The Electronic Republic: Reshaping Democracy in the Information Age*. New York...[etc.]: Viking.
- Held, David (1995): *Cosmopolitan Democracy, an Agenda for A New World Order*, Cambridge: Polity Press, London
- Held, David (1989): *Modeli demokracije*, KRT, Ljubljana
- Jan A.G.M. van Dijk (1996): *Models of Democracy - Behind the Design and Use of New Media in Politics*, The Public, št.1.
- Kitchin, Rob (1998): *Cyberspace: the world in the wires*. Chichester [etc.]: J. Wiley.
- Lukšič, Andrej (2002): *Information Communication Technology and its Emancipating Potentials: Websites of the Ministries of the Republic of Slovenia*, referat version 1.0, International Sociological Association, XV World Congress of Sociology, The Social World in the Twenty First Century: Ambivalent Legacies and Rising Challenges, Brisbane, Australia, 7-13. julij 2002.
- Lukšič, Andrej (2003): *Hermesovi obrazi demokracije*, v: Lukšič Andrej in Tanja Oblak (ur.): *S poti v digitalno demokracijo*, zbirka Hermes, FDV, 2003, Ljubljana, <http://odks.fdv.uni-lj.si/eknjige/edemokracija.pdf>, str. 5-27.
- Lukšič, Igor (1997): *Onkraj politične mehanike*, str. 11-27, v Adolf Bibič (ur.): *Kaj je politika? Znanstveno in publicistično središče*, zbirka Alfa, Ljubljana.
- Low, Nicholas (1998): *Justice, Society and Nature: an Exploration of Political Ecology*, Routledge, London, New York
- Darren Purcell (1999): *Slovenska država na internetu*. Open Society Institute, Ljubljana
- Tsagarousianou, Roza (1998): *Back to the future of democracy? New technologies, civic networks and direct democracy in Greece*, v: Roza Tsagarousianou (ed.): *Cyberdemocracy*, Routledge, London.
- Tsagarousianou, Roza (1998): *Electronic democracy and the public sphere: opportunities and challenges*, v: Roza Tsagarousianou (ed.): *Cyberdemocracy*, Routledge, London.
- Žižek, Slavoj (1994): *Zakaj kvantna fizika? Problemi*, št. 1, *Razprave* št. 2, zbirka Analecta, Ljubljana